

5. Нікіфоров В. Ю. Захист профспілками соціально-трудова прав працівників в умовах ринкової економіки (теоретично-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В. Ю. Нікіфоров ; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2005. – 18 с.
6. Цесарський Ф. А. Захисна функція профспілок та форми її реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Ф. А. Цесарський ; Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 21 с.
7. Кодифікація трудового законодавства України : [монографія] / Н. М. Хуторян, О. Я. Лаврів, С. В. Вишневецька та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Н. М. Хуторян, д-ра юрид. наук, проф. М. І. Іншина, д-ра юрид. наук, проф. С. М. Прилипка, д-ра юрид. наук, проф. О. М. Ярошенка. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – 432 с.
8. Циганчук Н. А. Професійні спілки як суб'єкти трудового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Н. А. Циганчук ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 20 с.
9. Лисяк О. І. Правові форми участі профспілок у регулюванні трудових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / О. І. Лисяк ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 20 с.
10. Болотіна Н. Б. Трудове право України : [Підручник] / Н. Б. Болотіна. – 4-те вид., стер. – К. : Вікар, 2006. – 725 с.
11. Чумаченко І. М. Функції профспілок при укладенні колективних договорів і угод в сучасних умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / І. М. Чумаченко ; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2005. – 18 с.
12. Проект Трудового кодексу України. Законопроект, реєстр. № 1108 від 04.12.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

V. Kostyuk

PROBLEMS LABOUR LABOR LEGAL PERSONALITY TRADE UNION: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

This article highlights the theoretical and legal aspects of the legal status of trade unions. The emphasis focuses on key structural elements of his legal status. Indicate on the problematic aspects of the draft Labour Code of Ukraine. Corresponding conclusions and suggestions.

Keywords: trade union, labor legal personality, labor capacity, labor and legal authority.

Матеріал надійшов 31.05.2012

УДК 347.44

Колінчук Х. Г.

ЗЛОВЖИВАННЯ СУБ'ЄКТИВНИМ ПРАВОМ НА ВІЛЬНЕ УКЛАДАННЯ ДОГОВОРУ

Обґрунтовано можливість визначення свободи договору як суб'єктивного цивільного права, що має низку особливостей. На основі зроблених висновків досліджено феномен зловживання цим правом та правові наслідки для уповноваженого суб'єкта, що допустив вчинення таких дій.

Ключові слова: зловживання суб'єктивним цивільним правом, свобода договору.

Одним з основоположних принципів цивільного права є свобода договору. Нормативне закріплення цього принципу міститься у статтях 3, 6 та 627 Цивільного кодексу України. Відповідно до змісту цих статей сторони є вільними в укладанні договору (мають право вибору – укласти договір чи не укласти його), мають право обирати контрагента, мають можливість визначити вид договору та його умови. Така законодавча дефініція дає нам підстави стверджувати,

що свободу договору можна розглядати як одне із суб'єктивних цивільних прав, адже традиційно суб'єктивне цивільне право визначається як міра можливої (дозволеної нормами права) поведінки уповноваженої особи.

Суб'єктивне цивільне право надає уповноваженій особі можливість вибору певної поведінки з метою досягнення бажаного результату (блага). При цьому особа при здійсненні свого права зобов'язана утримуватися від дій, які мо-

гли б порушити права інших осіб, також не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі (частини 2 та 3 ст. 13 Цивільного кодексу України). Цими нормами законодавчо закріплений принцип незловживання уповноваженою особою своїм суб'єктивним цивільним правом. Це стосується будь-якого суб'єктивного права, а, отже, може бути поширено і на свободу договору.

В юридичній літературі нині досить активно дискутується питання правової природи зловживання правом, зокрема, суб'єктивним цивільним правом. Це питання дістало відображення у працях значної кількості вчених, зокрема, таких як: В. А. Белов, О. В. Волков, В. І. Ємельянов, В. І. Крус, О. О. Малиновський, Т. Т. Полянський, О. О. Порогікова, О. Я. Рогач, К. І. Скловський, М. О. Стефанчук, М. М. Хміль, Т. С. Яценко та багатьох інших. Дослідженню цивільно-правового принципу свободи договору також присвячено чимало робіт, авторами яких є С. М. Бєрвєно, В. О. Горєв, Ю. Л. Єршов, М. В. Кратєнко, А. В. Луць, А. М. Танага та інші. Втім, питанню зловживання правом вільно укладати договори не приділено достатньо уваги, а більшість авторів свободу договору розглядає суто як принцип цивільного права (А. В. Луць) [1], загальну засаду цивільного законодавства (В. О. Горєв) [2], складову частину цивільної правоздатності осіб (М. В. Кратєнко) [3].

Маючи намір у цій статті проаналізувати зловживання суб'єктивним правом свободи укладання договору, зазначимо, що під зловживанням суб'єктивним цивільним правом ми розуміємо неправомірну винну поведінку особи зі здійснення свого суб'єктивного цивільного права, наслідком якої є завдання шкоди особистим немайновим та майновим правам і охоронюваним законом інтересам інших осіб чи створення загрози завдання такої шкоди. Також у цьому дослідженні ми підтримуємо позицію В. П. Грібанова, що зловживання правом є виходом уповноваженого суб'єкта за межі здійснення права, а не за межі змісту цього права [4, с. 52–55]. Тому що у разі, якщо суб'єкт права виходить за межі змісту суб'єктивного права, він вчиняє правопорушення, склад якого має бути чітко визначений у нормах цивільного права. Такий підхід важливий для кваліфікації дій суб'єкта як зловживання правом та відмежування цього інституту від схожих правових інститутів. Так, статтею 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» суб'єкту господарювання, який займає монопольне (панівне) становище на ринку, забороняється, зокрема, обумовлювати укладання угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у

підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору (ця дія кваліфікується як зловживання монопольним (панівним) становищем на ринку). Таким чином, суб'єкт господарювання, що займає монопольне становище на ринку, наполягаючи на внесенні до договору додаткових зобов'язань контрагента, не пов'язаних із предметом договору, не зловживає своїм суб'єктивним правом на укладання договору (у нього такого права просто немає), а порушує пряму заборону норми права вчиняти такі дії, тобто вчиняє правопорушення.

Необхідно погодитися із Ю. Л. Єршовим, що свобода договору як суб'єктивне право має низку особливостей. Так, за своєю правовою характеристикою це право подібне до особистих немайнових прав, а саме воно «виникає з моменту народження фізичної особи чи державної реєстрації юридичної особи», «супроводжує суб'єкта впродовж всього його існування, не вичерпується при вчиненні окремих правочинів, забезпечене кореспондуючим обов'язком всіх інших не перешкоджати здійсненню цього права, за своєю природою має характер абсолютного суб'єктивного права» [5, с. 64, 65]. Хоча, якщо говорити про такі правомочності суб'єктивного права свободи договору, як визначення умов договору, це право набуває відносного характеру, тому що суб'єкти цих правовідносин уже чітко визначені.

У структурі суб'єктивного права свободи договору можна виділити такі правомочності:

- укладати договір або утриматися від його укладання;
- обрати контрагента;
- визначити вид договору;
- визначити умови договору.

Ми зупинимося лише на аналізі здійснення першої правомочності – праві уповноваженого суб'єкта вільно обирати укладати договір чи ні, не зупиняючись на дослідженні питань законодавчого обмеження цього принципу, зважаючи на економічну нерівність суб'єктів права, наприклад, забороні суб'єкту підприємництва відмовлятися від укладання публічного договору.

При здійсненні права свободи укладання договору особа зобов'язана враховувати волю контрагента, який, згідно з принципом юридичної рівності учасників цивільних правовідносин, має таке саме за обсягом право вільно укладати договори та визначати їхні умови. У разі укладання договору з дефектом волі чи волевиявлення сторони (сторін) закон передбачає можливість визнання такого договору недійсним. Наприклад, у разі укладання договору під впливом тяжкої для однієї із сторін обставини, на край невідгідних умовах, договір може бути визнаний за рішенням суду недійсним незалежно від того,

хто був ініціатором укладання цього договору (тобто визнання договору недійсним на цій підставі можливе і за відсутності неправомірної поведінки контрагента, як це має місце при вчиненні правочину під впливом насильства чи обману) (ч. 1 ст. 233 Цивільного кодексу України).

Практиці відомі приклади, коли укладаються договори з метою завдати шкоду правам та інтересам інших осіб. Так, з метою уникнення звернення стягнення за вимогами кредиторів боржник укладає договори з третіми особами, яким за цими договорами переходить право власності на майно, на яке могло б бути звернене стягнення кредиторів. На перший погляд, у такій ситуації кредитор міг би захистити свій законний інтерес шляхом подання позову про визнання цього правочину недійсним через його фіктивність. Частина 1 ст. 234 Цивільного кодексу України визначає фіктивним правочином такий, що вчинений без наміру створення правових наслідків, які ним обумовлювалися. Втім, аналіз судової практики показує, що суди задовольняють такі позови в основному лише, якщо вчинення правочину відбулося після виникнення заборгованості та винесення ухвали суду про накладення арешту. Так, рішенням Апеляційного суду м. Києва було задоволено позов АКБ «Мрія» про визнання недійсним договору дарування квартири, за яким позичальник банку, що мав заборгованість за кредитним договором у розмірі 499 031 гривня, подарував квартиру своїм двом неповнолітнім дітям [6]. Таке саме рішення прийняв і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ з аналогічної справи (ухвалою Суду від 6 липня 2011 року залишене в силі рішення першої інстанції щодо визнання недійсним договору дарування Торгівельного виставкового комплексу з автотранспортом, що був укладений відповідачем зі своїм родичем з метою приховання цього майна від виконання в майбутньому за його рахунок грошових зобов'язань) [7]. Однак у багатьох випадках суди відмовляють у задоволенні позову про визнання договорів недійсними на підставі їхньої фіктивності, обґрунтовуючи це тим, що фіктивний договір вчиняється без наміру створення правових наслідків, що ним обумовлені, і сама по собі мета уникнення звернення стягнення на майно не є достатньою підставою для визнання правочину недійсним як фіктивного. А оскільки договір дарування відповідно до ч. 1 ст. 717 Цивільного кодексу України має своїм правовим наслідком безоплатну передачу у власність майна обдаровуваному, то укладення договору в належній формі та реєстрація права власності на нерухоме майно за обдаровуванням створює той правовий наслідок, який обумовлюється договором дарування – право власності виникає у nabувача. Такої самої позиції дотримується і Пле-

нум Верховного Суду України. У пункті 24 Постанови Пленуму ВСУ від 6 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» зазначено, що у разі якщо на виконання правочину було передано майно, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний. Тому обґрунтованим вбачається рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 8 лютого 2012 року, яким було відмовлено у задоволенні позову публічного акціонерного товариства «Перший Український Міжнародний Банк» до фізичної особи та товариства з обмеженою відповідальністю «Інсахарпром-К» про визнання договору купівлі-продажу недійсним у зв'язку з його фіктивністю. В обґрунтуванні позовних вимог зазначалося, що вказаний договір було укладено не з наміром передати покупцеві право власності на об'єкти нерухомості, а з метою відчуження майна ТОВ «Інсахарпром-К», на яке може бути звернуто стягнення за вимогами позивача до ТОВ «Інсахарпром-К», що свідчить про його фіктивність. У попередніх судових інстанціях було з'ясовано, що оспорюваний договір укладено між пов'язаними особами, як їх визначено у пункті 14.1.159 Податкового кодексу України, у пункті 1.26 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», що діяв на момент укладення договору, а саме, покупець за оскаржуваним договором є сином мажоритарного акціонера Акціонерного товариства закритого типу «Інзернопродукт», що, своєю чергою, є власником 99,5% статутного капіталу ТОВ «Інсахарпром-К». Це означає, що, незважаючи на формальний перехід права власності на об'єкт нерухомого майна від ТОВ «Інсахарпром-К» до фізичної особи-покупця, продавець не втрачає фактичного контролю над спірним об'єктом. Однак формальний перехід права власності на об'єкт нерухомості до третьої особи фактично унеможливує звернення стягнення на такий об'єкт за вимогами кредиторів ТОВ «Інсахарпром-К» [8].

Окрім того, в суді було встановлено, що за договором купівлі-продажу покупець зобов'язувався сплатити продавцеві 4 500 000 грн, а відповідно до довідки про доходи покупець за квартал, що передував укладенню договорів, доходів взагалі не отримував, а продавець у судові засідання документи, що підтверджують оплату за оспорюваним договором, не надав. Незважаючи на ці обставини, що з достовірністю доводять той факт, що сторони договору його уклали з наміром не допустити звернення стягнення на нерухомість за вимогами кредиторів, суд обґрунтовано відмовив у задоволенні позову, врахувавши, що право власності на об'єкти нерухомості за договором перейшло до покупця (був підтвер-

джений факт реєстрації права власності), а сам по собі факт невиконання сторонами умов правочину не робить його фіктивним (невиконання чи неналежне виконання договору не може бути підставою для визнання його недійсним).

Отже, можна зробити висновок, що особи, яким було завдано шкоди (чи створена потенційна загроза завдання такої шкоди), в результаті укладення договору, за яким право власності на майно боржників буде припинено і створиться ситуація, яка унеможливує звернення стягнення на майно за вимогами кредитора, не може захистити свої порушені права чи інтереси шляхом визнання цього правочину недійсним як фіктивного. Чи означає це, що немає інших підстав для визнання правочину недійсним, який зовні відповідає всім вимогам законодавства, а його сторони реалізували своє суб'єктивне право на вільне укладання договору? Тут, на нашу думку, захистити права та інтереси кредиторів можна за допомогою інститутів зловживання правом та недійсних правочинів. Основна мета укладання таких договорів боржниками є уникнення стягнення на майно за вимогами кредиторів, тобто такі дії ми не можемо класифікувати як шикана – дії уповноваженої особи з реалізації свого права з виключною метою завдати шкоди іншій особі. Виключності такої мети у цій ситуації немає. Але частина 3 ст. 14 Цивільного кодексу України не обмежується заборонаю шиканою, забороняється зловживання правом і в інших формах. Ми погоджуємося з В. С. Ємом, який виділяє, крім шикани, ще другу форму зловживання правом, яке полягає у таких діях, що вчиняються без наміру завдати шкоди, проте об'єктивно завдають шкоду третім особам (чи створюють потенційну загрозу настання такої шкоди) [9, с. 391–392]. Дії сторін договорів, які були проаналізовані вище, підпадають під ознаки зловживання правом у цій формі. Так, укладаючи такі договори, сторони здійснювали своє право на вільне укладання не заборонених зако-

ном договорів, усвідомлювали мету їх укладання (унеможливити звернення стягнення на майно за вимогами кредиторів), та в результаті укладання таких договорів склалася ситуація, що за відсутності іншого майна у боржника, кредитори не зможуть задовольнити свої вимоги за рахунок майна боржника, і відповідно буде завдана шкода майновим інтересам кредитора.

Які ж способи захисту інтересів кредитора можна запропонувати? На нашу думку, найбільш ефективним способом залишається визнання таких договорів недійсними, але не з підстави їхньої фіктивності (щодо неможливості застосування цієї підстави було зазначено вище). Підставами визнання таких правочинів недійсними можна запропонувати:

- невідповідність змісту правочину Цивільному кодексу України, норми якого забороняють зловживання правом (ч. 3 ст. 13, ч. 1 ст. 203 та ч. 1 ст. 215);
- недодержання вимоги щодо відповідності правочину моральним засадам суспільства (ч. 3 ст. 228 Цивільного кодексу України). На нашу думку, дії з унеможливлення задоволення кредитора через штучно створену відсутність майна у боржника не відповідають суспільним уявленням про чесність та добросовісність у відносинах між учасниками цивільних відносин.

Підсумовуючи, зазначимо, що суб'єктивним цивільним правом вільно укладати договори можна зловживати, як і будь-яким іншим суб'єктивним цивільним правом. Тобто, укладаючи договори, його сторони можуть завдати шкоду правам та інтересам третіх осіб (створити небезпеку завдання такої шкоди). Треті особи можуть захистити свої права та інтереси, звернувшись до суду із позовом про визнання таких договорів недійсними на підставі їхньої невідповідності вимогам Цивільного кодексу України, а саме неприпустимості зловживати суб'єктивними цивільними правами при їх здійсненні.

Список літератури

1. Луць А. В. Свобода договору в цивільному праві України : навчальний посібник / А. В. Луць. – К. : Видавництво «Школа», 2004. – 160 с.
2. Горев В. О. Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / Віктор Олександрович Горев. – К., 2007. – 22 с.
3. Кратенко М. В. Злоупотребление свободой договора : частно-правовые и публично-правовые аспекты : монография / М. В. Кратенко. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 208 с.
4. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2001. – 410 с.
5. Ершов Ю. Л. Принцип свободы договора и его реализация в гражданском праве Российской Федерации : дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право, предпринимательское право, семейное право, международное частное право». – Екатеринбург, 2001. – 170 с.
6. Рішення апеляційного суду м. Києва від 16 жовтня 2008 року (справа № 22-7158) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7521995>. – Назва з екрана.
7. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 липня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17319642>. – Назва з екрана.
8. Рішення колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 8 лютого 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21609052>. – Назва з екрана.
9. Гражданское право : учебник : в 2 т. / отв. ред. проф. Е. А. Суханова. – 2-е изд. – М. : БЕК, 2000. – Т. 1. – 580 с.

K. Kolinchuk

THE ABUSE OF CIVIL RIGHT THE FREEDOM OF CONTRACT

This article is devoted researching of the freedom of contract in civil law as a civil right, a possibility of abusing this right and the result of civil right abuse.

Keywords: civil right abuse, freedom of contract in civil law.

Матеріал надійшов 29.08.2012

УДК 347.921.6 (477)

Ханик-Посполітак Р. Ю.

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО СУДОВИЙ ЗБІР»

Стаття присвячена дослідженню питання доступності правосуддя в Україні з огляду на прийняті законодавчі акти, зокрема Закон України «Про судовий збір», який мав би забезпечувати його подальшу реалізацію в цивільному процесі.

Ключові слова: доступність, правосуддя, державне мито, судовий збір.

Одним із важливих принципів будь-якої демократичної та правової держави є принцип доступу до правосуддя¹. Цей принцип закріплено у багатьох міжнародних документах, зокрема у ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] та Конвенції про міжнародний доступ до правосуддя [2]. Україна як держава, котра приєдналася до багатьох з цих міжнародних документів і в ст. 1 Конституції проголосила себе демократичною і правовою державою, взяла на себе зобов'язання створити необхідні умови для реалізації цього принципу [3].

Як відомо, активне вивчення проблеми доступності правосуддя розпочалося в межах всесвітнього руху «Доступ до правосуддя», який виник у Європі у 60-х рр. ХХ ст. з метою зробити захист прав найбільш ефективним. Вона послідовно розглядалася вченими-процесуалістами у трьох основних напрямках, які, за визначенням засновників руху М. Капелетті та Б. Гарта, дістали назву «хвилі». В межах руху «Доступ до правосуддя» недоступність правосуддя пов'язували, по-перше, з перешкодами

матеріального характеру, які не дають можливості бідним верствам населення звернутися за захистом своїх прав (високі судові витрати, неможливість звернення за допомогою до адвоката тощо). По-друге, з відсутністю спеціальних процедур, які б давали можливість ефективно захищати права та інтереси не окремої особи, а певної групи, колективу. По-третє, зі складністю, дорожнечою та дуже повільним розглядом справ, необхідністю введення спеціальних альтернативних процедур для вирішення певних категорій справ [4, с. 7].

Принципу доступності правосуддя протягом останнього часу було присвячено низку праць (Ю. В. Білоусов, В. В. Лебедев, І. Є. Марочкін, О. М. Овчаренко та інші [5]). Саме з питання доступності правосуддя в цивільному процесі захистила кандидатську дисертація Н. Ю. Сакара на тему «Проблема доступності правосуддя у цивільних справах» [6].

Доступність правосуддя є однією з передумов утвердження судової гілки влади як повноцінного й самодостатнього механізму захисту прав і свобод людини [7, с. 6] та розглядається вченими-процесуалістами як принцип цивільного процесуального права [8].

¹ Варто зазначити, що в науковій літературі доступ до правосуддя і доступність правосуддя розглядають як тотожні поняття.